

Joseph Card. Ratzinger

A világ és az ember képe a szent zenében — II.

3. Az Egyház istentiszteletének antropológiai modellje

Két szentírási kulcsszöveg kínálkozik, hogy feleletet adjon a föltett kérdésre. Szent Pál apostol alkotta meg a „logiké latreia” (Rm 12,1) kifejezést, ami nehezen fordítható le a modern nyelvekre, mivel azok nem rendelkeznek a „logosz” szó pontos megfelelőjével. Lehetne fordítani „lélektől átjárt kultusznak”, utalva Jézus szavaira a „lélekben és igazságban” történő imádról (Jn 4,23). Ám lehetne fordítani az „ige által lefoglalt kultusz” kifejezéssel is, figyelembe véve azt a tényt, hogy a Szentírásban (és a görög nyelvben) az „ige” több, mint egyszerű szó vagy beszéd: teremtő valóság. Az „ige” több a szokásos értelemben vett gondolatnál vagy léleknél is: lélek, amely föltárukozik és közli önmagát. E „logosz” mindig megtalálta a maga kifejeződését a keresztény liturgiának az „igéhez” fűződő kapcsolatában, annak ésszerűségében, felfoghatóságában és józanságában, s ez a „logosz” határozta meg a liturgikus zene alaptörvényét. Ugyanakkor nem szabad eltúlozni a liturgikus zenének a szöveghez és a szöveg érthetőségéhez fűződő kapcsolatát annyira, hogy ne maradjon hely a sajátosan zenei kifejezésnek, mert ez túlságosan leszűkítő és téves felfogás lenne. Az „ige” szentírási értelemben több, mint „szöveg”, és megértése nagyobb horderejű, mint annak fölfogása, ami azonnal nyilvánvaló bárkinek s ami csupán a legfelszínesebb érthetőségre vonatkozik. Emellett azonban az is igaz, hogy az a zene, amely a „lélekben és igazságban” történő imáadás szolgálatába szegődik, nem lehet ritmikus önkívület, akarati ráhatás vagy érzéki részegség, szubjektív érzélgősség, felületes szórakoztatás. A liturgikus zene alárendelt marad az üzenettel, a szó legnemesebb értelmében ésszerű lelki tartalommal szemben. Az is igaz, hogy a liturgiának bensősége- sen kell kapcsolódnia ehhez az „igéhez”, annak szolgálatában kell állnia a legáltalánosabb értelemben.¹

Vizsgálódásunkban így egészen természetesen elérkezünk egy másik alapvető szentírási szöveghez a kultusz tárgyában, amely pontosítja az „ige” tartalmát és bemutatja annak „tevékenységét”. Szent János evangélista prológu- sának egy mondatáról van szó: „Az Ige testté lőn, és miköztünk lakozék és mi láttuk az ő dicsőségét” (Jn 1,14). Ez az „ige”, az „Ige”, amelyre a keresztény kultusz hivatkozik, nem szöveg, hanem élő-éltető valóság: Istenről van szó, aki értelem, s közli önmagát, amikor emberré testesül. E megtestesülés a szent sátor, a szent tabernákulum, minden kultusz hivatkozási pontja. A kultusz pedig Isten dicsőségére vetett tekintet, aki a kultuszt dicsőségessé, magasztos-

¹ A *logiké latreia* pontos megértéséhez ld. H. Schlier: *Der Römerbrief*. Freiburg 1977. 350–358., főként 356. s. k.

sá teszi. Ám János prólogusának kijelentései nem foglalhatók össze csupán ennyiben. Csak akkor érthetők meg igazán, ha azokat Jézus búcsúbeszédével párhuzamosan olvassuk, amelyben kijelenti övéinek: „Ha ... elmentem, ismét eljövök ...; nem hagyok árván titeket, eljövök hozzátok. ... Ha nem megyek el, a Vigasztaló nem jön el hozzátok.” (Vö. Jn 14,2 skk.; 14,18 skk.; 16,5 skk.; stb.) A megtestesülés ennek az első szakasza, csak a keresztsben és a feltámadásban nyeri el értelmét és válik végérvényessé — az Úr a keresztről vonz magához „mindeneket”, és a testet, azaz az embert és az egész teremtett világot az Isten örökkévalóságába viszi.

A liturgia ehhez van hozzárendelve és ez tekinthető annak az egyetemes alapnak, amelyre a liturgikus zene visszautal; bensőleg ehhez kell mérnie magát. A liturgikus zene az Ige megtestesülésének követelményéből és dinamikájából következik. Végeredményben ez a dinamika jelzi, hogy az Ige nem lehet valamiféle egyszerű szó közöttünk. Nyilvánvalóan főként a szentségi jelekben folytatódik a megtestesülés hatékonysága — ezek a jelek alkotják a liturgia központi cselekvési módját. Ám maguk e jelek is igénylik a liturgikus megalapozást; vagyis azt, hogy olyan liturgia részei legyenek, amely a maga átfogó jellegű teljességében engedelmeskedik az ige kiterjedésének akár a testi valóság, akár érzékeink–érzelmeink terén. Emiatt jogos, mi több, szükségyszerű — a zsidó és muzulmán kultikus modellel szemben — a képi ábrázolás liturgikus alkalmazása.² Szintén innen származik az igény a megértés és a válasz mélyebb szféráinak mozgósítására, ami a zenében válik lehetővé. A hit zenei létmódja ugyanakkor egyedi és egyéni módon hozzá van rendezve a megtestesülés folyamatának belső visszafordulásához, amiről már fentebb szó esett: a keresztsben és a feltámadásban az Ige megtestesülése a test Logosz–Igévé változásává lesz. Ez a két folyamat kölcsönhatásban van egymással. A megtestesülés nem vonatik vissza, ám csakis abban a pillanatban válik végérvényessé, amikor a folyamat megfordul: a test maga változik át Logosz–Igévé, de a testnek ez az Igévé változása az egész valóság új egységét hozza létre; ez az egység Isten előtt nyilvánvalóan számításba jött, olyannyira, hogy ennek áráként elfogadta a Fiú keresztsjét. Egyik oldalról az Ige zenei létmódja érzékelhető anyagivá válás, megtestesülés, amely felszínre hozza a pre-racionális és szupra-racionális erőket s előcsalogatja a teremtés rejtett melódiáját, fölfedi a dolgok mélyén nyugvó éneket. Másfelől ez a zenei létmód maga is a folyamat megfordításaként szerepel: nem csupán az Ige megtestesülése, hanem ugyanakkor a test spiritualizációja, lelkivé válása. A fa és a fém zenévé válik az öntudatban, és a meg nem fogalmazott valóság rendezett és értelmet hordozó melódiává lesz. Olyan folyamat tárulkozik a szemlélő elé, amelyben a testi létmód tulajdonképpen lelkivé válás, a lelki létezés pedig a megtestesültség felé tart. A keresztsény megtestesülés egyszersmind lelkivé válás, és a keresztsény lelki létezés testté (az emberré lett Logosz–testté) válás.

² E tárgyban ld. Christoph Schönborn (OP, most Bécs bíboros érseke) kiváló művét: *Die Christus-Ikone*. Schaffhausen 1984.

4. Következmények a liturgikus zene számára

a. Alapelvek

Ha a zene e két folyamat kereszteződésében valósul meg, fölmérhetetlen fokban és helyettesíthetetlen módon áll e belső exodus szolgálatában, amivé lenni a liturgia mindig törekszik. Ez azt is jelenti, hogy a liturgikus zene helyességének mértéke nem más, mint benső megfelelése ezen alapvető antropológiai és teológiai formának. Először azt lehetne gondolnunk, hogy ez az állítás igen távol van a konkrét zenei valóságtól. Ám mindez azonnal kézzelfoghatóvá válik a főntebb már ismertetett kultikus modellek számbavételekor. Elég csak a vallás dionüszoszi formájára és zenéjére gondolni, amelyet Platón vallási és filozófiai szempontból kiindulva bírált.³ A zene számos vallási formában a rézségességhez, a kábulathoz, az extázishoz tartozik. A végtelen utáni vágy, ami az emberben lakozik, arra készíti őt, hogy lerázza végességét, s ehhez legjobb közvetítőnek a szakrális őrjöngés, a ritmus és a hangszerek dübörgése tűnik. Ez a zene ledönti az egyéniség és a személyiség határait. Ebbe a zenébe belemerülve az ember megszabadítja magát az öntudat terhétől. A zene extázissá válik, az éntől való szabadulássá, a mindenséggel való egyesüléssé. E zenetípus profán visszatérése történik napjainkban a pop- és rockzene területein, melyek fesztiváljai antikultusként érthetők meg igazán a maguk valóságában, hiszen bennük az előbb jelzett irányba mutat minden: a rombolás gyönyöre, a mindennapi élet határainak lerombolása s az üdvösség illúziója az éntől való megszabadulásban, a tömeg és a hang vad extázisában. Az önfel szabadítás praktikái ezek, a kábítószerek segítségével szerzett szabadság rokonai, és gyökeres ellentétben állnak az üdvhozó keresztény hittel. Ésszerű, hogy ilyen összefüggésben ma egyre jobban terjed a sátánkultusz, a maga sokféle változatában, valamint a sátáni zene. Ez utóbbinak —szándékoltan— veszélyes hatalmát az emberi személy lerombolásában és szétzúzásában még nem elemezték kellő mélységig.⁴ A dionüszoszi és az apollóni zene közötti, Platón által szított vita azért nem érint minket, mert Apollón nem Krisztus.

³ Vö. J. Ratzinger: *Das Fest des Glaubens*. Einsiedeln 1981. 86–111. — A. Rivaud: „Platon et la musique”, in: *Revue d'histoire de la philosophie* 1929. 1–30.

⁴ Ezeket az összefüggéseket, amelyekre a felelős személyek (politikusok stb.) nem figyelnek eléggé, a volt disc-jockey és rockegyüttes vezetője nyíltan megírta könyvében. Bob Larson: *Rock and Roll. The Devil's Diversion*. 1967. — Uő.: *Rock and the Church*. 1971.; *Hippies, Hindus and Rock and Roll*. 1972. Ami a jazz és a popzene talán kevésbé árthatmas, ám a liturgia követelményeivel mégis ellentétes fajtáit illeti, vö. H. J. Burbach: „Sacro-Pop”, *Internationale katholische Zeitschrift* 3 (1974) 91–94.; vö. 94.: „A szakro-pop, ami avantgárd zeneként jelentkezik, az igények nélküli fogyasztói tömeg ízlését-ízléstelenségét tükrözi”. — Uő.: „Aufgaben und Versuche”, in: R. G. Fellerer (ed.): *Geschichte der katholischen Kirchenmusik II*. Kassel 1976. 395–405; összegző ítélet a 404. oldalon: „Olyan zene ez, amely ritmusával a személy mind teljesebb felszámolására törekszik, s mindezt egy olyan világban teszi, mely a hatalom komplex koncentrációja miatt egyre inkább a totális kiszolgáltatottság állapotába kerül. A zene ideológiává lesz. Irányít, átjár, elrendez egy eredetileg iránytalan áramlatot. A személyt egyetlen sztereotipizált modellre vezeti vissza.”

Ám a kérdés, ami ma is felvetődik, fontos üzenetet tartalmaz. Az a zene, amelyről egy nemzedékkel ezelőtt még nem lehetett semmit tudni, egyfajta ellenvallás szálláscsinálójává vált. A rockzene ugyanis az üdvösséget a személyiségtől és a felelősségtől való megszabadulásban véli fölfedezni, ezért tökéletesen megtalálja a maga helyét az anarchikus szabadság eszméi között, melyek egyre nyíltabban jelentkeznek az egész világon. Ezért is száll szembe oly kíméletlenül az üdvösség és a szabadság keresztény fogalmaival, amelyeknek szöges ellentéteit kínálja a gyanútlan fiataloknak. Nem elsősorban esztétikai okok, nem makacs maradiság, nem valami vágyott állandóság, hanem lényegi okok miatt kell kizárni ezt a zenét az istentiszteletekről és az Egyházból.

A kérdést tovább lehet pontosítani, ha folytatjuk a különböző zenefajták antropológiai vizsgálatát. Van agitatív zene, amely az embert különböző kollektív célok szolgálatába állítja vagy arra mozgósítja. Van érzéki zene, amely ingerli az erotikus étvágyat vagy más érzéki élvezetek felé sodor. Azután ott az egyszerű szórakoztató zene, amelynek nincs semmi mondanivalója s megelégszik a súlyossá váló csend megtörésével, elűzésével. Szólni lehet a racionalista zenéről, mely mindössze racionalista gondolatmenetek létrejöttét szolgálja, anélkül, hogy szólna a lélekhez vagy az érzésekhez. Kétségkívül ide sorolható számos, lélek nélküli „katechetikus” ének, valamint sok, megrendelésre gyártott modern ének is.

Az emberré lett és a keresztén felmagasztosult Isten kultuszához méltó zene életerejét egy másik, tágasabb és nagyobb horderejű szintézisből meríti: a szellem, az intuíció és az érzésekhez szóló dallam szintéziséből. A nyugati zene a gregorián énektől Brucknerig s azon túl is —ideértve a katedrálisok korának, a polifónia fénykorának, a reneszánsz és a barokk kornak a zenéjét— ennek a szintézisnek a belső gazdagságából származik, és ezernyi lehetőség van benne. Ez a nagyság csakis itt található, mert csakis azon az antropológiai televényen sarjad, amely végső emberi egységbe fogja össze a lelki és az evilági, a spirituális és a profán valóságot. Ez a nagyság viszont olyan mértékben eltűnik, amennyire az antropológia elpárolog. E zene nagysága számomra az ember keresztény fölfogásának s az üdvözítő keresztény hit igazságának legközvetlenebb és legnyilvánvalóbb igazolása, amit csak a történelem nyújthat számunkra. Akit ez a zene igazán megérint, lényé legmélyén tudja, hogy a hit igaz, még ha neki hosszú utat is kell bejárnia, amíg ez a bizonyosság teljesen birtokába veszi értelmét és akaratát.

Másként megfogalmazva ez azt jelenti, hogy az Egyház liturgikus zenéje az emberiség integrációjának szolgálatára kell legyen rendelve, s ez az integráció a megtestesülésbe vetett hitben ajánlja föl magát nekünk. Az ilyen üdvösség sokkal több munkát és törődést igényel, mint az extatikus részegség. Ám ez a munka és törődés magának az igazságnak az erőfeszítése. Egyrésről integrálnia kell az érzéseket a lélekbe, meg kell felelnie a *Sursum corda!* készítésének. Ugyanakkor ne a valamiféle egyszerű spiritualizációt céloz meg, hanem az érzések és a lélek egységbe foglalását, hogy mindezek a személyben is

megtalálják egységüket. Ez a fáradságos munka nem alacsonyítja le a lelket, amely magába fogadja az érzékeket; ellenkezőleg, a teremtés csodálatos gazdagsága felé vezet. Az érzékek valóságát nem üresíti ki az, ha lélek járja át őket: az érzékek csakis ily módon tudnak részesedni a lélek végtelenségéből; valamennyi megnyilvánulásuk pontosan körül van írva és körül van zárva azok bármiféle felerősödésével szemben, mert az érzékek működése nem léphet túl egy bizonyos határt. Ha az üdvösséget az érzékektől várja az ember, csakis csalódott, divatos kifejezéssel: „frusztrált” lesz. Ám beemelésük a lélek területére olyan új mélységgel ajándékozza meg az érzékeket, amely lehetővé teszi számukra, hogy a „lélek kalandjának” végtelenségébe fölvételt nyerjenek. Az érzelmek csak itt találják meg igazi beteljesedésüket. Ez viszont föltételezi, hogy a lélek többé nem marad zárt. A hit zenéje az ember integrálódását célozza a *Sursum corda!*-ban, de nem önmagában talál rá az integrálásra, és nem találja meg sehol, csak önmagán túllépve, a Megtestesült Igében. A szent zene, amely ebben a folyamatban tevékeny résztvevő, az ember megtisztítójává válik, őt előre viszi és fölemeli. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy ez a zene nem egy pillanat műve, hanem részesedés egy történelemből. Nem egyetlen valaki ügye, hanem csakis egy együttesben teljeseedik be. Ezért van az, hogy a szent zenében a hit belépése a történelembé, a Krisztus testének tagjaiból összetevődő hívő együttes, az Egyház rátalálhat önmaga kifejeződésére. A szent zene az extázisnál magasabb rendű öröm forrása, mely a személyt nem oldja fel, hanem egybefogja, következésképpen meg- és felszabadítja. Benne a hívő ember ráérez, hogy mi az az igazi szabadság, ami nem lerombol, hanem egyesít és megtisztít.

b. Megjegyzések a jelenlegi helyzetről

Rögtön felvetődik a kérdés: mit kell tennie a liturgikus énekért, zenéért felelős muzikusnak, hogy mindez így legyen? Az egyházzene kiemelkedő alkotásai szíves fogadtatásra találnak, mert az ember önmagát túlszárnyalni akarása mindig közösségi jellegű, s e zenei formák ennek valamennyi követelményét teljesítik. Az érzéki őrjöngés ugyanakkor elérhető a mámort kiváltó mechanizmusokkal. Ez utóbbi, a csinált zene ott ér véget, ahol az igazán nagy és művészi kezdődik. Mindenekelőtt látni kell ezeket a határokat. Ilyen értelemben minden igazi szent zene szükségszerűen föltételezi az iránta való komoly tiszteletet, a befogadására való hajlandóságot, az alázatos szolgáló készséget a részvételre abban, ami már önmagában is nagy. Egyedül az, aki legalább lényegében elfogadja ezt az emberképet és ebből él, az tud ennek megfelelő zenét alkotni.

Az Egyház még két másik útmutatót is az egyházzenészek rendelkezésére bocsátott. A liturgikus zenének belsőleg kell megfelelnie a főbb liturgikus szövegek (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus–Benedictus, Agnus Dei) támasztotta kö-

vetelményeknek. Ez nem azt jelenti, hogy a liturgikus zene szükségszerűen le-
tokozódik a szöveg által diktált zenévé. Ám ezeknek a szövegeknek belső irá-
nyultsága megmutatja neki saját kifejezése útját. A másik útmutató a gregori-
án éneke és a Palestrinára történő hivatkozás. A rájuk való hivatkozás nem
azt akarja sugallni, hogy minden egyházi zene csak ezek utánzása lehet. Ezen
a ponton be kell ismerni, a szent zene múlt századi megújulása és az ebből
származó pápai megnyilatkozások némelyike bizonyos szűkkeblűségtől sem
volt mentes. Az említett útmutatók a tájékozódást segítik elő, s rájuk hivat-
kozva nem lehet előre meghatározni, mi fog születni a jelzett irány felé tartó,
teremtő metamorfózisból.

Marad a kérdés: lehet-e remélni, hogy e téren új, teremtő lehetőségek nyíl-
nak? És mit lehetne tenni? Könnyű felelni az első kérdésre, mert a keresztény
emberkép kimeríthetetlen, minden más emberképpel ellentétben. Ez azt is je-
lenti, hogy a művészi kifejezés számára mindig új lehetőségek nyílnak, mert
ez az emberkép a korszellemre mindig elevenítően hat. Ugyanakkor éppen ez
az, ami a második kérdés megválaszolását nehezíti. A hit erősen vissza- illetve
kiszorult a közéletből. Miként válhat akkor a hit teremtő erővé? Nem szorult
vissza a hit szinte mindenütt a szubkultúra síkjára? Afrikában, Ázsiában, Dél-
Amerikában lehet reménykedni, hogy a keresztény hit újra virágba borul, s ez
új kulturális kifejezésmódok születését is elősegítheti. De a nyugati világot il-
letően a „szubkultúra” kifejezés sem hathat ijesztően. A jelenlegi kulturális
válság után egyfajta tisztulásra, új kulturális egységessülésre lehet számítani,
ami csakis a lelki összpontosítás szigetecskéiről terjedhet szét. Ott, ahol az élő
közösségekben a hit folyamatos továbbadása eleven valóság, új és hitelesen
keresztény kultúra jelentkezik, a közösségi tapasztalat eddig nem is sejtett, új
utakat nyit. Egyébként F. Doppelbauer joggal jegyezte meg, hogy a liturgikus
zene rendszerint késlekedve jelentkezik, s ez nem a véletlen műve; ugyanis
föltételezi az előzmények beérését.⁵ A népi vallásosság és annak zenei anyaga,
továbbá a tág értelemben vett lelki tartalmú zene, melynek mindig nyitottnak
kell lennie a liturgikus zene termékeny befolyása iránt, egyre fontosabb előz-
ménynek számít. A liturgikus zene ezeket megtermékenyíti és megtisztítja,
ugyanakkor ez utóbbiak a liturgikus zene új formáit előkészíthetik. Szaba-
dabb formáik olyan gyümölcsöket is érlelhetnek, amelyek az Egyház istentisz-
teleti életét is gazdagíthatják. Ily módon a kisközösség a népi vallásosság te-
rén bizonyíthatja alkotóképességét abban a reményben, hogy a születendő
értékek a jövőben a nagy egészet is gazdagíthatják.⁶

⁵ J. F. Doppelbauer: „Die geistliche Musik und die Kirche”, in: *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 457–466.

⁶ Az egyházzene teológiai és zenei alapjait illetően ld. J. Overath: „Kirchenmusik im Dienst des Kultes”, in: *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 355–368., és P.-W. Scheele: „Die liturgische und apostolische Sendung der Musica sacra”, in: *Musica sacra. Zeitschrift des allgemeinen Cäcilienverbandes für die Länder deutscher Sprache* 105 (1985) 187–207.

5. Zárszó: liturgia, zene, kozmosz

Mahatma Gandhi egy helyütt arról írt, hogy a kozmoszban az élet három környezetben fejlődött ki, és megjegyzi, hogy közülük mindegyik sajátos, elkülönült létmóddal rendelkezik. A tengerben élnek a csendes, néma halak. A szárazföldön élő állatok kiáltanak, üvöltenek, bögnek. Az eget benépesítő madarak énekelnek. A csönd a tenger sajátja, a szárazföldé a kiáltás, az égé pedig az ének. Az ember azonban mindháromnak részese: magában hordozza a tenger mélységét, a föld terhét és az eget magasságát. Ezért az ember egyszerre csönd, kiáltás és ének. Mindehhez hozzá lehet tenni, hogy ma a transzcendencia nélküli embernek csak a kiáltás marad meg, mert nem akar több lenni, mint pusztá föld és megpróbálja földdéváltoztatni a tenger mélységeit és az ég magasságát. Az igazi liturgia, a szentek közösségének liturgiája viszont visszaadja neki a maga teljességét. Ez a liturgia az embernek újra megtanítja a csöndet s az éneket, föltárja benne a tenger mélységeit s megtanítja őt a szárnyalásra, hogy az angyalok társa legyen. A szíveket fölemelvén a liturgia újból megzendíti az eltemetett dallamot. Az igazi liturgia arról ismerhető fel, hogy az embert kiszabadítja a mindennapok cselekvései közül és helyreállítja benne a mélységet s a magasságot, a csöndet s az éneket. A hiteles liturgia jellemzője kozmikus volta és az, hogy nincs csoport-funkciója. A liturgia énekel az angyalokkal és várakozva hallgat a mindenség mélységeivel. Így szabadítja meg a földkerekséget, s megmenti, vagyis üdvözíti.

Ockeghem prolationum.

rie

clerfon

Quibus ascendit per summit

clerfon

Criste

clerfon

xpiste

clerfon *rie*

clerfon *clerfon*

Miniature: Three figures carrying a large animal.

Fent: Johannes Ockeghem: Missa prolationum — Kyrie (részlet).

Róma, Biblioteca Vaticana Ms. Chigi C. VIII. 234.

Az előző oldalon: Johannes Ockeghem: Missa Au travail suis — Kyrie (részlet). (Uo.)